

РЕІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕРМІНУ LANGAGE ЯК ЛЮДСЬКОЇ ЗДАТНОСТІ (ЗА „НОВИМ” Ф. ДЕ СОССЮРОМ)

Оксана Просяник

Кандидат філологічних наук, доцент, кафедра управління соціальними комунікаціями, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (Україна),

Artykuł skupia się na istocie podstawowego przedmiotu językoznawstwa — langage. Prezentuje się wyniki analizy wszystkich połączeń wyrazowych z komponentem langage, które nie zostały w koncepcji naukowej Ferdinanda de Saussure'a pełnowartościowymi terminami przez to, że termin ten jest całkowicie samowystarczalny i nie wymaga do siebie żadnego atrybutu konkretyzującego. Uogólnienia teoretyczne zostały oparte na materiałach znalezionego w 1996 r. rękopisu, które nie były wcześniej znane publiczności naukowej. Nowe materiały autograficzne zawierają jednoznaczne dyspozycje szwajcarskiego językoznawcy dotyczące tego, że langage nie oznacza zdolności lub potencji człowieka, ani czynności jednorazowej spowodowanej tą zdolnością, lecz realizację zintegrowanych możliwości językowych w doświadczeniu semiotycznym.

Słowa kluczowe: działalność językowa, język, mowa, zdolność, koncepcja.

The article focuses on the basic subject of linguistics — langage. The result of the following research has been introduced: the functioning of all the word pairs with the word langage, which did not stand within the scientific concept of F. de Saussure as fully legitimate terms or concepts, or the term langage is all-sufficient and does not require attributive specifications. The theoretical generalizations have been made based on the material that was found in 1996 manuscript unknown to the science before. New autobiographical materials contain unmistakable references to the Swiss linguist referring to the fact that langage suggests not just the ability of a human being and not a one-off activity based on such ability, but the integral realization of the lingual capability in practice.

Key words: linguistic activity, language, speech, ability, concept.

У статті зосереджено увагу на базовому об'єкті мовознавства — langage. Представлено результат дослідження функціонування усіх словосполучень зі словом langage, що не стали у науковій концепції Ф. де Соссюра повновартісними термінами чи концептами, бо термін langage є цілком самодостатнім і не вимагає до себе жодних атрибутивних конкретизаторів. Теоретичні узагальнення зроблено на матеріалі знайденого у 1996 р. рукопису, не відомого раніше науковому загалу. Нові автографічні матеріали містять однозначні вказівки швейцарського лінгвіста на те, що langage означає не здатність чи здібність людини, і не одноразову активність, викликану такою здатністю, а саме цілісну реалізацію мовних можливостей у досвіді.

Ключові слова: мовна діяльність, мова, мовлення, здатність, концепція

Одним з ключових і фундаментальних непорозумінь, пов'язаних з інтерпретацією поглядів Ф. де Соссюра загалом, і їх інтерпретацією у «Курсі загальної лінгвістики», зокрема, є питання базового об'єкту мовознавства. Нерідко термін

langage інтерпретується як людська психофізіологічна здатність до спілкування за допомогою знаків (аж до приписування їй характеру інстинкта чи вродженої здібності). Така точка зору цілком прийнятна для наук, об'єкт яких вимагає аналізу різних природних і набутих (культурних) здібностей людини, таких як неврологія, психологія, психопатологія, соціологія, культурологія, мистецтвознавство і т.д. І хоча лінгвістичні дані також спостерігаються і вивчаються цими науками, сама лінгвістика не входить в число наук, які вивчають психофізіологічні чи соціокультурні можливості людини як організму чи як особи; лінгвістика розглядає реалізацію такої здатності як найбільш універсальну і поліфункціональну усупільнену семіотичну діяльність, сукупність форм вербальної соціалізації чи як форму інформаційно-семіотичного вербального досвіду. При цьому можна цілком погодитись з тим, що langage як мовна діяльність (чи мовний досвід) є складовою більш широкої форми людського досвіду, якою є діяльність семіотична чи семіотичний досвід. Сумнівним, однак, є приписування Соссюрівському поняттю langage онтологічного характеру природної здатності (інстинкту). Тому швидше до проблемних тез, ніж до певних стверджень, можна віднести припущення Р. Енглера по інтерпретації langage як такої генетичної здатності: «В „Курсі” поняття мовної діяльності визначене досить погано. На підставі нотаток Соссюра, здається, можна стверджувати, що поняття мовної діяльності значною мірою відповідає поняттю мовної здатності і навіть поступається їй місцем; мова йде про генетичні передумови мови і мовлення, про діалектичну силу, що приводить в рух увесь семіологічний процес» [5, с. XVI]. Ця думка Енглера, швидше за все, є відголоском годелівського розщеплення мови на два аспекти — індивідуальну (здатність) і соціальну (мову), що, на нашу думку, є неправомірним, адже з онтологічної точки зору мова як семіотична система (а саме так її розумів Соссюр) є індивідуальною, а з каузально-телеологічної — суспільним інститутом, натомість мовна здатність не має власне семіотичного характеру. Це чисто психофізіологічний механізм, вивченням якого має займатися нейрофізіологія і антропологія, до певної міри — нейропсихологія, але аж ніяк не лінгвістика.

Питання про статус, класифікаційні характеристики й границі лінгвістики у розумінні Соссюра має безпосереднє відношення до аналізованого тут питання про онтологічний статус langage. Традиційно, після і завдяки «Курсу», вважається, що Соссюр різко протиставляв мовознавство іншим дисциплінам, що не знаходять свого підтвердження у рукописній спадщині. Перш за все звертає на себе увагу фрагмент з нотатки 3315.3: *Un linguiste qui n'est que linguiste est dans l'impossibilité à ce que je crois de trouver la voie permettant seulement de classer les faits. Peu à peu la psychologie prendra pratiquement la charge de notre science, parce qu'elle s'apercevra que la langue est non pas une de ses branches, mais l'ABC de sa propre activité*¹ [9, с. 109]. Крім нього зустрічаємо також роздуми на цю ж тему у рецензії на книжку А. Сеше, в якій Соссюр з приводу психології мови пише: *Bien avant la linguistique, toutes les sciences sociales, du moins toutes celles qui s'occupent de la valeur, sont, elles aussi, parfaitement réductibles en dernier ressort à la psychologie; ce qui n'empêche pas qu'il y ait une énorme*

¹ Рос. переклад: «Чтобы иметь здравый взгляд на лингвистику, необходимо посмотреть на нее извне, но в то же время надо иметь некий опыт изучения изнутри наиболее впечатляющих языковых явлений. Лингвист, который является только лингвистом, и никем более, по моему мнению, не в состоянии найти верный путь классификации фактов. Постепенно психология должна практически взять нашу науку под свое покровительство, потому что она неизбежно придет к пониманию того, что язык не просто является одним из ее объектов изучения, а началом любого психологического исследования» [3, с. 152].

ligne de démarcation entre lapsychologie générale et ces sciences; et que chacune d'elles a besoin de notions que ne fournissait pas la psychologie générale, même collective² [2, с. 260].

Уважне читання нотаток вченого (особливо на тему знаку і фактів language) дозволяє вловити суть сосюрівського психологізму. Він полягає у визнанні language психічною функцією суспільно-семіотичного досвіду людини, а лінгвістики принципово психологічною (чи соціопсихологічною) наукою, але при цьому декларує настільки принципову специфічність language (її знаковий і суспільно детермінований характер), що наполягає на виокремленості мовознавства з інших соціопсихологічних наук як незалежної дисципліни в рамках більш загальної дисципліни — семіології. На це вказують, наприклад, абсолютно регулярні розрізнення між термінами психологічне і граматичне або психологічне, фізіологічне і фонетичне. У згаданій вище рецензії на книжку Сеше Сосюр виразно вказує, що метою мовознавця є de fixer le champ de l'expression, et d'en concevoir les lois, non dans ce qu'elles ont de commun avec notre psychisme en général, mais dans ce qu'elles ont au contraire de spécifique et d'absolument unique dans le phénomène de la langue³ [2, с. 261], а у нотатці про семіологію додає, що сучасні йому лінгвісти вважають свою науку historique ou éminemment historique, n'étant rien d'autre que sémiologique: par là complètement comprise d'avance dans la psychologie, à condition que celle-ci voie de son côté qu'elle a dans la langue un objet s'étendant à travers le temps⁴ [9, с. 262].

Повернемось, однак, до основного об'єкту нашого актуального аналізу. Поняття, номіноване терміном language, навіть у лінгвістів сосюрівської традиції, залишається мінливим і суперечливим. У Бенвеніста, наприклад, концепт, який виражається цим терміном, знаходиться на півдорозі між думкою і референтами зовнішнього світу: в спробі примирити суб'єктивну здатність людини і об'єктивний світ, language стає назвою специфічної здатності думки символізувати. Однак, виходячи з того, що ця здатність притаманна людині, вона починає приписуватися будь-якому типу символізації (звідси термінологічна омонімія з загальнокультурним номінатом, який дозволяє говорити про language живопису, жестів та ін.). Таке визначення не виявляє специфічність лінгвістичного феномена, яким є language як реалізація вербалізаційного потенціалу. Language в розумінні Сосюра є, з одного боку, формою більш високо розвинутою, ніж тільки загальна здатність до символізації; а з другого боку, більш об'ємною функцією, ніж тільки мовна здатність чи мова, а саме — розуміється як реалізація здатності до вербалізації за допомогою мовлення на основі мови.

Ідея розглядати language як здатність до мовної експресії чи комунікації походить від самих упорядників «Курсу» (подаємо за виданням 1997 року) [8]. На самому початку книжки вміщено фрагмент, де розглядається сутність мови (langue) на тлі language. Саме тут упорядники пишуть, що мова, з одного боку є un produit social de la faculté du language, а з другого, un ensemble de conventions

2 Рос. переклад: «Больше, чем лингвистика, все социальные науки, по крайней мере те, которые занимаются ценностями, также в конечном счете сводимы к психологии. Однако это не мешает существованию четкой демаркационной линии, разделяющей общую психологию и эти науки, каждая из которых нуждается в понятиях, не находящихся ни в общей, ни даже в коллективной психологии» [3, с. 168].

3 Рос. переклад: «очертить область выражения мысли, постичь ее законы не в отношении их сходства с общими законами нашей психики, а, напротив, в отношении их специфичности и уникальности, как законы языка» [3, с. 168].

4 Рос. переклад: «исторической или даже в высшей степени исторической, в то время как на самом деле она только семиологическая наука. Тем самым она заранее полностью включается в психологию при условии, что психологи со своей стороны понимают, что язык — это такой объект, который имеет протяженность во времени» [3, с. 196-197].

nécessaires, adoptées par le corps social pour permettre l'exercice de cette faculté [8, с. 25] (на жаль або на щастя, точність перекладу цього фрагменту в українському перекладі втрачено і читач сприймає мову тільки як знаряддя, що забезпечує реалізацію мовної здатності, проте читач оригіналу знає, що мова крім того є ще й суспільним продуктом самої здатності до language)⁵. Що таке продукт здатності до language? Якщо мова як суспільний продукт виникає з самої здатності, то ця здатність або є метафізичною суспільною сутністю (здатність суспільства, щось на зразок «духа народу»), або ж вона є вродженим інстинктом. Розвиваючи цю думку, упорядники «Курсу» починають роздуми над проблемою, наскільки language є природньою здатністю, на противагу мові, котра є щось набуте й умовне [4, с. 20]. Опонуючи такому розумінню, вони задають наступне питання, наскільки природньою є людська здатність до артикульованого спілкування, а наскільки вона є набутою, і, врешті, доходять до висновку, що природньою для людини є не мовна діяльність як говоріння (language parlé), а здатність творити мову⁶ [4, с. 21]. Як бачимо, зосередившись на аспекті конвенціональності і суспільної обумовленості language (що є цілком слушним і відповідає розумінню Соссюра⁷), вони згубили онтологічну суть обговорюваного об'єкту. Для них la faculté du language це здатність творити мову, а не здатність до здійснення мовної діяльності, як для їхнього метра. Аналізуючи вживання Соссюром у нотатках терміну la faculté у співвіднесенні з терміном le language, можна з впевненістю сказати, що Соссюр не згодився б з твердженням, що мова це un produit social de la faculté du language, але обов'язково додав би, що це un produit social d'exercice d'une faculté du language, тобто мова є продуктом не самої мовної здатності, але реалізації мовної здатності у суспільному досвіді. У цьому плані абсолютно правий дослідник соссюрівського доробку Е. Кернер, що мовна здатність, тобто la faculté du language це — «передумова існування мови й продукування мовлення, яка не відноситься власне до лінгвістики» [7]. Одне можна сказати напевно — la faculté du language (як природній потенціал) не є ані language (котра набувається у досвіді), ані language, яка є саме таким досвідом.

Але як бути у тих випадках, коли Соссюр зрідка вживає термін language у такому контексті, де він окреслюється як faculté ('здатність'). Проблема полягає у самому логічному окресленні поняття «здатність». Під «здатністю», перш за все, можна розуміти як потенціал, чисту можливість, що може, але не мусить бути реалізована. Якщо саме таке значення вкладати в термін faculté, вважаючи language здатністю, неможливо буде, по перше, відрізнити його від мови (langue), оскільки саме мова як у «Курсі», так й у автографічних матеріалах, презентується як потенціал, який можна у разі потреби використовувати у мовленнєвих актах, оскільки цей потенціал побутує у пам'яті людини, яка його по-

5 В українській версії фрагмент виглядає так: і суспільним продуктом, і сукупністю необхідних умовностей, прийнятих у суспільстві для забезпечення реалізації мовної здатності [4, с. 20].

6 Звернемо увагу також на невдалий переклад звороту language parlé (цей зворот використовує також декілька разів сам Соссюр у своїх нотатках). Усюди він означає мовну діяльність артикуляційно-акустичного типу, а не самі акти говоріння. Соссюр закладає можливість існування також інших форм сигналізації, але, коли йшлося саме про такий тип мовної діяльності, він на це вказував за допомогою означення parlé.

7 Щодо цього питання Соссюр висловлювався досить однозначно, полемізуючи з натуралізмом Макса Мюллера і Августа Шлейхера, коли назвав мовознавство (як науку про language) історичною, а не природознавчою наукою (див. [3, с. 39]). При цьому він не вважав, що мовознавство слід відносити до розряду історичних наук, до наук, що вивчають історію. Він детальним чином у першій женецькій лекції пояснює, що має на увазі: кожна мова якимось чином пов'язана з історією певного народу чи з певною історичною епохою, але при цьому вона, з одного боку, має власне функціонування у формі і межах language. Вона одночасно незмінна й неперервна у часі і при цьому постійно еволюює. Тому досліджувати language можна як з точки зору її сталості, так і з точки зору змінності. І це мають бути два різні дослідження.

сідає, навіть тоді, коли вона таких актів не здійснює, а по друге, *langage* може бути спроваджена до інстинкту, тоді як вона не може бути чистою апіорною іманентністю, в усякому випадку не у розумінні швейцарського вченого, про що переконливо свідчать залишені ним автографи, де *langage* трактується як досвідна функція. Є однак і третє, найбільш широке і нетермінологічне вживання цього слова. При такому використанні *faculté* — це просто характерна типологічна властивість певного виду. Саме так, на нашу думку, часом вживав це слово Соссюр у відношенні до *langage*, підкреслюючи тим самим простий факт, що людина як така має здатність спілкуватись за допомогою мовлення з використанням мови. І це відрізняє її від тварин.

Сумніви і коливання Соссюра у концептуалізації мови, мовлення і мовної діяльності (якщо такі були), до певної міри, могли бути резонансом нестабільності перехідного періоду його часу в науці: уся друга половина XIX століття була перехідним періодом з неминучим співіснуванням старих (романтичних) і нових (позитивістських) понять, які починали критично переосмислюватися у перспективі системоцентризму (запозиченого з Просвітництва, зокрема у Канта). Романтична традиція закликала вбачати у *langage* самовільний розвиток людського (часом національного) духу, натомість традиція позитивізму прив'язувала *langage* до еволюючого людського організму. Потреба ж зрозуміння специфічної суті цієї функції людського досвіду — одночасно психічної і суспільної, індивідуальної, популяційної і родової (загальнолюдської), одночасно незмінної у своїй суті і постійно еволюючої — змушувало звернутися до ще старішої, просвітницької традиції дослідження загальних сутностей, і при цьому утримуватись від звичного її метафізичного гіпостазування. Була лише одна така просвітницька традиція — кантіанство. Саме у Канта кожна конкретна людина була одночасно носієм особистих, популяційних і загальнолюдських форм досвіду. Цей загальнолюдський, видовий характер об'єкту є однією з найістотніших характеристик поняття *langage* на відміну від *langue*.

Слід відзначити, що Соссюр чітко розрізняє обидва ключових терміна — *langue* і *langage*, не змішуючи їх і не використовуючи синонімічно. Часом може скластись враження, що Соссюр вживає терміни *langage* і *langue* заміною, як синоніми, але більш ретельна семантична і прагматична оцінка контексту показує, що вчений цілком усвідомлював те, навіщо використовував в тому чи іншому місці той чи інший термін. Семантична кваліфікація поняття, що виражається терміном *langage*, не може бути проведена адекватно без постійного зіставлення і протиставлення з поняттям, окресленим терміном *langue*. Найчастіше квазісинонімічне вживання обох термінів має місце у нерелевантних контекстах, де неістотним є, чи мається на увазі мовний досвід як такий, чи його ядро — мовна система, мовний досвід усього людства і кожної людини зокрема чи якийсь національно-культурний мовний потенціал, притаманний певній спільноті. Оцінювати такого роду висловлювання варто завжди прагматично, тобто звертаючи увагу на те, яку саме проблему обговорює вчений. Відома фраза про те, що мова і мовна діяльність це фактично одне й те ж, бо друге є узагальненням першого, стосується обговорення проблеми окремого національного досвіду мовного спілкування (тобто спілкування за допомогою якоїсь конкретної мови — французької, німецької чи української) і загальної родової, антропологічної категорії мовного досвіду як такого. Саме тому Соссюр дозволив собі певну мисленнєву редукцію: мовний досвід (родова категорія) є узагальненням багатьох мов (тобто видових мовних досвідів, досвідів використання окремих мов).

Звісно, у даному фрагменті явною є нестача термінології. Якщо термін *langage* Соссюр зарезервував для антропологічної функції посідання мови і оперування нею в актах мовлення кожною людиною, то як назвати аналогічну функцію посідання конкретної (наприклад, французької) мови і її вживання у мовленнєвому спілкуванні конкретними французами. Такого терміну немає. Тому, метонімічно у таких випадках Соссюр вживає слова *langue*. Проте, коли йдеться про те, що складає специфіку кожної конкретної знакової системи, а також про чистий потенціал вербального виразу чи комунікації, Соссюр ніколи не використовує терміну *langage*, лише *langue*. Тож помилковим можна вважати ствердження М. Кондрашова: «Мовленнєва діяльність — система виразових можливостей даного народу [...]» [1, с. 111], оскільки мовна діяльність (*langage*, у російській версії — «речевая деятельность») у термінології Соссюра не має національного характеру, така властивість зарезервована лише для мови.

Тому з точки зору лінгвістики *langage* (як мовна діяльність чи мовний досвід) цілком правомірно може розглядатись також як узагальнення сукупності усіх реалізованих мовних потенціалів людського спілкування. Мається на увазі сукупність мовних знань, вмінь і навичок, мовленнєвих вчинків і їх продуктів (висловлювань і текстів) як така у загальнолюдському вимірі, незалежно від національної чи соціальної (культурно-популяційної) специфіки лінгвосеміотичної інтеракції. Характерно, що сам Соссюр ніколи не говорив про національну мовну діяльність (французьку чи німецьку *langage*), натомість при потребі окреслення етнолектного потенціалу охоче сягав по термін *langue*. Це може виявитись дуже істотним саме при комплексному розумінні одночасно структурно-функціонального і антропологічно-культурного розрізнення *langage* і *langue*.

Щоб переконатися, як розумів Соссюр ці поняття, яку роль відводив *langage*, досить прочитати Соссюра «в тексті», як на цьому наполягає Симон Буке [6]. Вже на самому початку монографії «*De l'essence double du langage*» ми читаємо наступний постулат: (...) nous croyons qu'il faudra en dernier lieu revenir toujours à la question de savoir ce qui constitue de par l'essence du langage une identité linguistique⁸ [9, с. 18].

Роздуми Соссюра зосереджені на тому, що лінгвістична самототожність (тобто те, що є властиво мовним) полягає у сутності саме мовної діяльності. Соссюр не випадково всюди, де треба говорити про мовні явища, сутності, одиниці, факти як такі, вживає не терміну *langue*, а саме терміну *langage* (не даремно й сама монографія має назву «Про двояку сутність мовної діяльності») і послідовно називав саме *langage*, а не *langue* базовим об'єктом мовознавства. Інакше кажучи, про те, що і чому у нашому досвіді є мовним (вербальним, лінгвістичним), вирішує не мова (*langue*), а саме мовна діяльність (*langage*).

У першій же женецькій лекції 1891 року, Соссюр вжив широко цитовану фразу *Langue et langage ne sont qu'une même chose; l'un est la généralisation de l'autre* [9, с. 146], він детально обговорив проблему вивчення обох концептів, що уможливило їх чітке і однозначне розмежування. Вивчення *langage* є теоретично можливе як вивчення мов *in abstracto*, але це вивчення не може бути емпіричним (ідеографічним), бо *langage* не дана нам у конкретному досвіді спілкування (цей досвід завжди реалізується з використанням конкретної мови). Тільки окремі мови (навіть узяті як узагальнені потенційні системи) є об'єктами лінгвістичної емпірії, оскільки у нас є можливість спостерігати їх використання

⁸ 'ми повинні завжди повертатись до питання про те, що у самій сутності *langage* конститує лінгвістичну ідентичність'.

у мовленні (через висловлювання). Єдиний спосіб вивчення language — номотетичний, дедуктивний (висловлюючись термінами Канта — трансцендентальний). При цьому Соссюр однозначно стверджує, що обидва типи досліджень — емпіричне дослідження мов і дедуктивне дослідження мовної діяльності — повинні постійно взаємно підтримуватись і взаємно верифікуватись. Як неможливе вивчення будь-якої мови виключно шляхом емпірії без врахування загальних засад мовної діяльності як такої, так само неможливе є вивчення мови виключно шляхом дедукції з самих цих загальних засад: (...) узагальнююче дослідження мовної діяльності неперервно зміцнюється різного роду спостереженнями, котрі повинні проводитись на конкретному матеріалі тієї чи іншої мови. (...) Але у свою чергу вивчення існуючих мов було б майже приречене на безпліддя, у будь-якому випадку було б позбавлене методу і якоїсь керівної засади, якби воно не намагалось постійно висвітлювати загальну проблему мовної діяльності (...) [3, с. 37].

Фердинанд де Соссюр не тільки визначив справжній об'єкт лінгвістики (language) і уточнив його концептуальний зміст (фактичний об'єкт, що узагальнює мови в їх конститутивному дуалізмі), але і вказав параметри наукового дослідження цього об'єкта. Підкреслимо, що концепт language в лінгвістиці, хоча і відноситься до онтологічно комплексних явищ, охоплює один об'єкт. Соссюрівські дуальні пари, такі як мова і мовлення, сторони знаку, синхронна система і історія тощо є не що інше, як різні функціональні аспекти чи прояви одного цілісного об'єкта, розуміння якого залежить від нашої здатності бачити цей об'єкт у його єдності — як людського досвіду, і у його різноманітності, тобто у глибинному взаємозв'язку його істотних проявів, як це зробив Соссюр. У одній з нотаток (3297=404-407) вчений пише про *des conditions régulières du langage* [9, с. 212], тобто 'регулярні умови language', з чого можна зробити висновок, що language мусить розумітися як регулярно виникаюча подія або регулярно реалізована діяльність. Як вчений зазначає у нотатці 3293.5 про історичну морфологію, *Il ressort indirectement du §4 qu'il y a dans la vie du langage un fait considérable, d'une importance capitale, est le changement morphologique*⁹ [9, с. 188]. На жаль, російський переклад пропонує тут версію з терміном мова, що є цілковитим непорозумінням, адже зміни мають місце не у мові як у системі значущих опозицій, а саме у мовній життєдіяльності, тобто у житті language.

Слід однак зауважити, що переклади як самого «Курсу» чи «Нотаток», так і книжки «*Ecrits de linguistique générale*»¹⁰, мали величезний вплив на концептуальну оцінку обговорюваних тут понять мови й мовної діяльності. Як у російському, так і в українському перекладах «Курсу», але також і в російськомовних «Нотатках» можна багаторазово зустріти абсолютно неправомірний переклад language як *язык / мова*, що при регулярному аналогічному перекладі терміну *langue* не залишає читачам жодного шансу на зрозуміння оригінальної думки, де ці два терміни вживаються роздільно (в усякому випадку сам Соссюр

⁹ 'З § 4 слідує, що у житті language (у мовній життєдіяльності — О.П.) існує важливий факт, що має ключове значення, тобто морфологічна зміна'.

¹⁰ На увагу заслуговують дві статті польського мовознавця Олега Лещака, присвячені критичному аналізу перекладів *Ecrits de linguistique générale* польською мовою, у яких він вказує на численні непорозуміння і вадливі інтерпретації тексту Соссюра через термінологічну плутанину термінів, якими польський перекладач тлумачить *langue* і *language*. Див.: О. Лещак, Концептуально-методологічний аналіз ключових онтологічних термінів в перекладі «*Ecrits de linguistique générale*» Ф. де Соссюра на польський *язык*, «*Alba Ecclesia*», вип. 1, Біла Церква 2010, с. 4-32 і його ж *Методологічний характер перекладу наукового тексту (замітки на полях перекладу роботи Ф. де Соссюра «De l'essence double du langage» на польський язык)*, In: *Respectus Philologicus*, 18 (23), 2010, s.252-264.

у автографах цих двох понять майже ніколи не плутає). То ж не дивно, що у більшості випадків те, що Соссюр відносив на рахунок мовної діяльності «завдяки» перекладачам виявлялось приписаним *langue*, а *langage* залишалась чимось недоокресленим і видавалась чимось зовсім надлишковим у концепції Соссюра.

Звернемося до нових матеріалів, опублікованих у 2002 році, і спробуємо проаналізувати окремі значущі фрагменти вживання Соссюром терміну *langage*, щоб створити загальне уявлення про дане поняття. У нотатках (items), зібраних під назвою «*Langage — Langue — Parole*», можна знайти 6 контекстів релевантних вживань цього терміну, при цьому два з них окреслюють його через поняття реалізації здатності, одне — через поняття діяльності, здійснюваної з мовою (і діяльності за допомогою мови), одне — вказує на якісну відмінність *langage* як від мови, так і від мовлення, а два останні вказують на те, що як мови чи діалекти, так і акти мовлення — це лише часткові функції, що входять у склад даного явища, оскільки, як зазначено у «Нотатках», будь-яке явище нашого мовного досвіду «має розумітися і як стан, і як подія, що є причиною стану». У цьому контексті «стан» (*état*) і «подія» (*evenement*) відповідають мові і мовленню як двом аспектам буття чи двом функціональним проявам *langage*.

Проаналізуймо ці 6 контекстів.

1) *Langage* це 'здійснення людської здатності':

*Le langage est un phénomène; il est l'exercice d'une faculté qui est dans l'homme. La langue est l'ensemble des formes concordantes que prend ce phénomène chez une collectivité d'individus et à une époque déterminée*¹¹ [9, с. 129].

При цьому у наступному ж реченні вказується, що мова є сукупністю форм, спадкованих індивідом від певного мовного колективу у певну епоху. З цього можна зробити висновок, що мова є соціальною конкретизацією здатності (*faculté*) до спілкування й вираження, реалізацією (*l'exercice*) котрої є *langage*. Крім того, тут же підкреслюється антропоцентричний вимір реалізації цієї здатності. У нотатках до статті про Уїтні читаємо також:

*Nous aurions bien tort de dédaigner à ce propos, même en ne le rappelant qu'en passant, le double fait si connu que la faculté du langage est absolument localisée dans le cerveau, mais qu'en second lieu les lésions survenant dans cette partie entraînent la plupart du temps une incapacité pour [l'écriture]. C'est donc la case par laquelle nous apercevons des rapports conventionnels*¹² [9, с. 211-212].

У фрагменті зустрічаємо проаналізований раніше вислів *la faculté du langage*, що означає 'здатність до мовної діяльності' або ж 'здатність до реалізації мовного досвіду', і ствердження, що вона локалізується у мозку людини. Регулярна реалізація якоїсь здатності у суспільній інтеракції є не що інше, як діяльність. У чорнетці статті про Уїтні Соссюр услід за американським лінгвістом багаторазово називає *langage* людським інститутом (*institution humaine*), що на відміну від самої здатності передбачає широку реалізацію досвідних форм діяльності у суспільстві.

2) *Langage* це 'здійснення здатності душі':

¹¹ 'Мовна діяльність становить собою явище; вона є реалізацією здатності, котра знаходиться в людині. Мова це сукупність відповідних форм, яких набуває це явище в людській спільноті в певний момент часу'.

¹² 'Ми б вчинили необачно, якби знехтували, навіть побіжно його не згадавши, цим подвійним і знаним фактом, що здатність до мовної діяльності безумовно локалізується в головному мозку, а порушення, що відбуваються в цій ділянці, найчастіше ведуть до втрати можливості [письма]. Ця ділянка відповідає за встановлення конвенційних стосунків'.

L'école fondée par F[rantz] Bopp au commencement de ce siècle n'envisageait pas le langage sous l'aspect d'un phénomène, et donc son caractère d'exercice d'une faculté de l'âme¹³ [9, с. 130].

Практично тут повторюється та ж сама ідея про language як про реалізацію, здійснення психічної здатності людини, а не як про саму цю здатність. Але разом з тим у даному фрагменті знаходимо дуже важливе доповнення, яке стосується самої онтичної суті language, а саме того, що мовна діяльність це, по-перше, людська діяльність, а по-друге, діяльність її психіки (душі). Навіть у тих проявах, які виходять за межі чисто психічних функцій — у артикуляції (чи фонації, як називав цю функцію Бодуен де Куртене) — мовна діяльність залишається здомінованою психічними функціями (тобто церебрацією у термінах Бодуена). Соссюр підкреслював цю онтичну обставину багаторазово. Так, у нотатках до статті про Уїтні він пише:

Que le langage soit, à chaque moment de son existence, un produit historique, c'est ce qui est évident. Mais qu'à aucun moment du langage ce produit historique représente autre chose que le dernier compromis qu'accepte l'esprit avec certains symboles, c'est là une vérité plus absolue encore car sans ce dernier fait il n'y aurait pas de langage¹⁴ [9, с. 209].

На жаль, Б. Нарумов переклав у обох випадках language як язык, що істотно змінює сенс соссюрівської думки. Але ми б хотіли звернути увагу на те, що мовна діяльність окреслюється тут як компроміс думки з символом. Отже, розуміючи language як діяльність, що реалізує здатність людини до мовленнєвого спілкування за допомогою мови, можна запропонувати переклад декілька раз вживаного Соссюром кліше faculté de langage як лінгвальна здатність, здатність до мовної діяльності або ж мовна здатність. У останньому випадку однак варто застерегти, що тут не йдеться про здатність до посідання мови, а здатність до реалізації мовної діяльності чи мовного досвіду.

3) Language це одночасно 'застосування і постійний генератор мови', 'відтворення і виробництво мови', це одночасно актуальне і історичне буття мови:

Aujourd'hui on voit qu'il y a réciprocité permanente et que dans l'acte de langage la langue tire à la fois son application et sa source unique et continue et que le langage est à la fois l'application et le générateur continu de la langue, [ ] la reproduction et la production¹⁵ [9, с. 129].

Дане вживання терміну у сполученні l'acte de langage вкотре підкреслює діяльнісний характер досліджуваного об'єкту, а іменники дії l'application, la reproduction і la production, об'єктом якої є langue, тільки підсилюють це значення. При цьому стає зрозумілим, що language є не одноразовим продукуванням висловлювання, одномоментним проявом інтенції чи простим впливом на співрозмовника, а саме регулярною діяльністю, спрямованою на langue як таку, що реалізується за допомогою окремих актів мовлення (parole). Причому це не просто використання мови, але й її генерування, і постійний її розвиток. Про

13 'Школа, заснована Ф[ранцем] Боппом на початку цього століття, не розглядала мовну діяльність як окремий феномен, і, відповідно, не зауважила її властивості бути проявом психічної здатності'.

14 У російському перекладі цей фрагмент подано так: Не вызывает сомнений, что язык в любой момент своего существования является продуктом истории. Но еще более непреложная истина состоит в том, что в любой момент своего существования этот исторический продукт представляет собой не что иное, как компромисс, последний компромисс, на который идет разум, заключаая соглашение с определенными символами, ибо без этого не было бы самого языка [3, с. 92].

15 'Сьогодні ми бачимо, що існує постійна взаємність і що в акті мовної діяльності мова знаходить одночасно своє застосування і своє унікальне і постійне джерело, а також що мовна діяльність є одночасно застосуванням і постійним творенням мови, [ ] репродукцією і продукцією'.

це ж читаємо у фрагменті нотатки, присвяченій статусу і мотусу (стану і події) 3399.147: Il n'y a aucun moment où la genèse diffère caractéristiquement de la vie du langage, et l'essentiel est d'avoir compris la vie [9, с. 228], тобто генеза мовного досвіду нічим не відрізняється від його актуального буття (у російському перекладі ми зустрічаємося з підміною понять, оскільки термін *langage* перекладено як *язык* [3, с. 118], що можна зрозуміти з огляду на те, що перекладач хотів зберегти сосюрівську метафору *la vie du langage* — життя *langage*; на нашу думку, у цьому місці варто було б поступитися красою вислову і подбати про суть концепції; цілком можливим був би переклад *функционирование языковой деятельности*). У монографії «*De l'essence double du langage*» зустрічаємо ще один зворот, у якому підкреслюється активна і при цьому довготривала, діяльнісна суть *langage* — *la vie active du langage* [9, с. 87] (що доцільно було б перекласти фразою активна мовна життєдіяльність).

Всі три розглянуті вживання однозначно свідчать про те, що *langage* означає не здатність чи здібність людини, і не одноразову активність, викликану такою здатністю, а саме цілісну реалізацію таких мовних можливостей у досвіді. Отже можна сказати, що переклад *langage* як мовна діяльність (языковая деятельность) чи мовний досвід (языковой опыт) є цілком правомірним і виправданим.

4) *Langage* як 'характерне явище', зі своєю суттю і цінністю, що заслуговує на дослідження, як окремий об'єкт:

La [ ] n'a pas traité le langage en phénomène (...) La première école de linguistique n'a pas envisagé le langage dans son caractère de phénomène. (...) Le mouvement de l'école fondée par François Bopp au commencement de ce siècle n'envisagea pas le langage dans son caractère, sa valeur, sous l'aspect de phénomène, dans son essence¹⁶ [9, с. 130].

Суть даного фрагменту полягає у полеміці Соссюра з Боппом і його школою, котрі не зауважили необхідності вирішення такого окремого узагальненого об'єкту лінгвістичного дослідження, як *langage*. Саме з *langage* Соссюр найчастіше пов'язує ключові об'єкти, які має досліджувати мовознавець: одиницю (*unité de langage*), явище (*phénomène de langage*), факт (*fait de langage*), знак (*signe de langage*), сутність (*entité de langage*), дані (*donnée de langage*), реальність (*réalité du langage*), елемент (*terme du langage*), форма (*forme de langage*), фігура (*figure de langage*) чи, навіть, річ (*chose de langage*). Звернімося до сосюрівських автографів:

(...) les illusions comme celle de croire que les unités de langage sont des tous organisés¹⁷ [9, с. 111],

que si l'unité de chaque fait de langage résulte déjà d'un fait complexe consistant dans l'union des faits¹⁸ [9, с. 20],

C'est ainsi qu'un phénomène qui paraît tout à fait perdu au milieu des centaines de phénomènes qu'on peut distinguer au premier abord dans le langage ...¹⁹ [9, с. 71],

16 '...[ ] не розглядали мовну діяльність як феномен. (...) Перша лінгвістична школа не розглядала мовну діяльність як самостійну сутність (...) Школа, заснована Францем Боппом на початку століття, не розглядала мовну діяльність з точки зору її характеру, значущості, у феноменальному аспекті, у її сутності'.

17 'ілюзія на зразок тієї, що одиниці мовної діяльності є організованим цілим'. У російському перекладі вжита фраза *языковые единицы* [3, с. 154].

18 'факт мовної діяльності становить поєднання безпосередньо не пов'язаних фактів'. Маються на увазі семіотичні і фонетичні факти.

19 'Власне тому явище, яке здається цілком загубленим серед сотень явищ, які можна на перший погляд виділити у мовній діяльності...'

un signe de langage n'existe que par le strict fait de l'existence des autres²⁰ [9, c. 48],

il est fondamentalement impossible qu'une seule entité de langage soit simple, puisqu'elle suppose la combinaison de deux choses privées de rapport²¹ [9, c. 212],

Ainsi rien que des expressions répondant aux absolues réalités du langage?²² [9, c. 233],

qui se passe entre les termes du langage²³ [9, c. 257],

dans l'observation de ce qui est parlé, dans les formes de langage vivantes²⁴ [9, c. 272],

par une figure de langage que nous sommes portés à mettre sur le compte de la séparation géographique...²⁵ [9, c. 292],

Toute règle, toute phrase, tout mot relatif aux choses du langage²⁶ [9, c. 219].

Слід звернути увагу на те, що, говорячи про знаки, одиниці, факти, явища (феномени), елементи, реальності, форми, фігури чи дані мовної діяльності, Соссюр звертає увагу на дві обставини — їхню функціонально-реляційну сутність (про що свідчить фраза про облігаторність їх зв'язку з іншими одиницями) та на різноманітність цих сутностей (вони охоплюють увесь простір мовної семіотизації — від понятійної семантики аж до фонетичної фігури). Це істотно відрізняє мовну діяльність як явище від мови чи від мовлення. Одне — розглядати явища мови чи мовлення, зовсім інше — явища мовної діяльності. Тільки останній аспект дає цілісну картину людського лінгвального досвіду.

5) Langage є узагальненням усіх конкретних мов і діалектів у їхньому використанні на певній території в окресленому часі:

Elle a ignoré le fait du langage, s'est attaquée directement à la langue soit à l'idiome (ensemble des manifestations du langage à une époque chez un peuple) [9, c. 130].

Варто звернути увагу на загальноантропологічне, родове визначення langage, що якісно відрізняється від популяційних мовних функцій (окремих мов і діалектів), які є його конкретними проявами. Цей аспект розуміння langage ми розглянули вище, відрізняючи видовий вимір мовної діяльності від популяцій-

20 'знак мовної діяльності існує лише за рахунок інших знаків'.

21 'в принципі неможливо, щоб якась сутність у мовній діяльності була простою, оскільки вона передбачає поєднання двох речей, між якими немає відповідності'.

22 'Тільки вирази, що повністю відповідають реальностям мовної діяльності?' Російський переклад містить зворот реальності языка [3, с. 124]. У цьому ж фрагменті Соссюр ще тричі вживає словосполучення réalités du langage і щоразу перекладач вживає у якості аналогу слова язык. А йдеться у фрагменті про різного роду фігуральні описи й непрямі номінації, частина з яких може бути витвором ad hoc, що має на меті якимось чином описати певне явище мовленнєвої діяльності. Тобто фактично мова може йти як про усталені звороти (на зразок мовних кліше чи слів), так і про чисто мовленнєві синтаксичні конструкції, які, на думку Соссюра, не входять до складу мови. Отже вживання ним звороту réalités du langage не було випадковим і вимагало іншого перекладу.

23 'що відбувається між елементами мовної діяльності'. Традиційно російський перекладач пише про елементи мови (див. [3, с. 161]).

24 'у спостереженні за усним мовленням, за формами живого мовного досвіду'. У російському перекладі читаємо: в формах живой речи [3, с. 206].

25 'завдяки фігурам мовної діяльності ми схильні відносити на рахунок географічних поділів...'

26 'Кожне правило, кожне речення, кожне слово, що відноситься до об'єктів мовної діяльності'. Слід укотре з прикрістю відзначити, що російський переклад «Нотаток» і у цьому випадку подає переклад язык замість языковая деятельность, хоча, як пише сам Соссюр у нотатці 3323.1, Car la phrase n'existe que dans la parole, dans la langue discursive, tandis que le mot est une unité vivant en dehors de tout discours dans le trésor mental [9, с. 117], тобто, що речення і слова відносяться до різних сфер, слово — до мовної системи, речення ж — до мовлення, дискурсу. Отже, перекладач мав урахувати цю концептуальну особливість і перекласти langage як языковая деятельность, оскільки тільки langage є тією сферою мовного досвіду, до якої входять як слова, так і речення.

ного виміру досвіду використання окремої етнічної мови. Проте не зайвим буде ще раз підкреслити, що на відміну від окремого етно-суспільного коду спілкування, яким є мова (*langue*), *langage* є цілісною формою спілкування у загальнолюдському вимірі.

6) *Langage* є чимось більшим, об'ємнішим, ніж окреме висловлювання:

Un premier pas se fit : de la lettre on en vint à considérer le son articulé et du papier on passa au sujet parlant [ ]. Il n'y a pas encore de langage, il y a déjà la parole [9, с. 130].

Даний контекст важко визнати достатнім для концептуалізації терміну *langage*, але у загальному контексті розгляду процесів, здійснюваних з мовою, це явище відрізняється від простого одноразового мовленнєвого акту як щось більш значне і об'ємніше, до розуміння чого не піднялася школа Боппа. З двох останніх фрагментів випливає імплікація функціональної структури *langage*, до якої входять як окремі мовні системи, так і численні акти мовлення. При цьому для Соссюра не було тотожним поняття одиниці (елементу) мовної діяльності і одиниці (елементу) мовленнєвого акту (висловлювання). Перше було ширше і загальніше, узалежене від системних відношень, у які воно втягнуте, друге ж могло бути випадковим і поодиноким. Тож нічого дивного, що він міг вжити поряд у одному реченні обидва ці окреслення як взаємно доповнюючі: *Mais à force de voir que chaque élément du langage et de la parole est autre chose selon les points de vue*²⁷ [9, с. 76]. Явно розведені, але при цьому поєднані у ряд поняття цілого (*langage*) і його одноразового прояву (*parole*). Що б це значило? Цілком можливо, що логіка тут така: «і в мовній діяльності як такій, і в кожному окремо взятому мовленнєвому акті». Що це дає нам? Те, що *langage* швидше за все мислилася Соссюром одночасно як опозиція і *langue*, і *parole* все за тим же принципом «загальне / ціле vs. часткове / одиничне». Якщо це так, то *langage* не можна вважати тільки і виключно мовою взагалі. Це настільки ж мова взагалі, як і мовлення взагалі, тобто як можливість і її реалізація, взяті як рід людської діяльності або відрізок досвіду. В одній з нотаток Соссюр використав зворот *langage discursif* у значенні мовлення як такого: *Toute innovation arrive par improvisation, en parlant, et pénètre de là soit dans le trésor intime de l'auditeur ou celui de l'orateur, mais se produit donc à propos du langage discursif*²⁸ [9, с. 95]. До якоїсь міри синонімічним до цього терміну могло б бути теж поодиноке використання Соссюром терміну *la langue discursive* (*la phrase n'existe que dans la parole, dans la langue discursive* [9, с. 117]). Як бачимо, йдеться про сферу мовленнєвої активності, яка перелічена у одному ряду з *parole*, так, як це мало місце у вище проаналізованому випадку. Цілком можливо, що йдеться про те, що речення існує як у поодиноких індивідуальних висловлюваннях (*parole*), так і у мовленнєвій сфері як такій (*langue discursive* чи *langage discursif*). Не виключено, що у Соссюра не було ще до кінця опрацьованої термінології, що стосується мовлення чи активної сторони *langage*. Це помітно також у випадку необхідності звернути увагу на артикуляційний характер саме мовної діяльності як інваріантного узагальнення мовленнєвих процедур, а не мови (бо у мові як такій ніякої артикуляції немає). У цьому випадку Соссюр вживає ще одне окреслення — *langage articulé*: *La nature nous donne l'homme organisé pour le*

²⁷ 'Але, бачучи, що кожний елемент мовної діяльності і висловлювання відрізняється в залежності від поглядів'.

²⁸ 'Кажуть, кожна інновація відбувається через імпровізацію, і звідти потрапляє або в інтимну скарбницю слухача чи мовця, але при цьому є продуктом дискурсивної діяльності'.

langage articulé, mais sans langage articulé²⁹ [9, с. 178] (російський перекладач використав зворот членораздельная речь, що є, можливо, порушенням соссюрівської термінології, але принципово відповідає його концептуальному задумові — саме так російськомовний читач сприймає цей термін: можна сказати російською мовою, що людина посідає членораздельную речь і при цьому не мати на увазі, що ця людина у даний момент говорить). Ще одним синонімом цього ж терміну міг би вважатися й згадуваний вже langage parlé. Зокрема у фрагменті 3305.4 цей зворот вжитий у значенні мовної діяльності як семіотичної системи, що використовує у якості сигналів артикульовані звуки, тобто звуки мовлення. При цьому Соссюр ставить langage parlé у ряд всіх інших знакових систем (comme tout autre système de signes)³⁰ [9, с. 246]. Підкреслення мовленнєвого (артикуляційного) характеру знаків, використовуваних у мовній діяльності, у даному випадку пояснюється обговорюваною проблемою, а саме проблемою ролі фонології у лінгвістиці. Ідентичний сенс має термін langage parlé у нотатці 3326, де артикуляційний характер мовної діяльності протиставляється іншим системам комунікації, що виділяються у традиції:

D'où on est allé jusqu'à qualifier le langage parlé de fonction de l'organisme humain, mélangeant ainsi sans retour ce qui est relatif à la voix et ce qui n'est relatif qu'à la traduction de la pensée par un signe qui peut être absolument quelconque et comporter un perfectionnement et une grammaire aussi bien selon des signes visuels ou tactiles que selon les signes non moins conventionnels qu'on choisira dans la voix³¹ [9, с. 257].

Цей же артикуляційний аспект знаковості langage підкреслює Соссюр і у розділі 10а монографії під час аналізу відношення мовної системи до фонетичного ряду [9, с. 49]. Цей зворот, вжитий Соссюром у монографії під час розгляду проблеми писемності, мав на меті не стільки обговорити ідею актуального лінгвального буття (у контрасті до потенціальної мовної системи), як це мало місце у звороті langage discursif, скільки протиставити вторинну щодо langage семіотичну діяльність, якою є писемність (називана терміном écriture). Як показує загальний аналіз концепції та місце, відведене у ній письму, для Соссюра нормальний і стандартний мовний досвід (або мовна діяльність) — це саме langage parlé, тобто мовна діяльність, що реалізується в усній формі. Écriture же — вторинна (культурно-цивілізаційна) знакова діяльність, похідна від langage parlé і в нормальному вигляді завжди викликається і супроводжується langage parlé:

(...) les faits relatifs à l'écriture présentent peut-être pour tous les faits sans exception qui sont dans le langage une mine d'observations intéressantes, et de faits non seulement analogues mais complètement homologues, d'un bout à l'autre,

²⁹ 'Природа дає нам людину, здатну до артикульованого мовлення, але без артикульованого мовлення'.

³⁰ Знову ж російський перекладач впроваджує у переклад власну інтерпретацію, де що (а, може, й істотно) змінюючи оригінальну думку: определяют устную речь (le langage parlé), как и любую другую систему знаков [3, с. 131]. Не складно зрозуміти, що аж ніяк усне мовлення не може бути системою (напевно, не у Соссюра).

³¹ У рос. перекладі: «Это обстоятельство позволило даже квалифицировать звуковой язык (le langage parlé) как функцию человеческого организма. Тем самым окончательно смешали то, что относится к голосу, и то, что относится лишь к передаче мысли с помощью знака, который может быть абсолютно каким угодно, а совершенствование языка и возникновение грамматики могут иметь место как в случае использования визуальных или тактильных знаков, так и в случае использования не менее условных знаков, производимых с помощью голоса» [3, с. 162]. Цього разу перекладач обирає варіант звукової мови, хоча ніщо не заважало йому вжити найбільш логічний варіант — звукова (або артикуляційна) мовна діяльність. Набагато цікавішим, однак, у цьому фрагменті нам видається те, що тут Соссюр відкрито опротестує визнання langage природньою людською здатністю (тобто функцією організму).

à ceux qu'on peut discerner dans le langage parlé [9, с. 49] ('Явища, пов'язані з письмом, можливо, становлять для всіх без винятку явищ, що зустрічаються у мовній діяльності, невичерпне джерело цікавих спостережень, і це явища не тільки аналогічні, але зовсім подібні від початку до кінця до тих, які можна вирізнити в звуковій мовній діяльності'. — пер. автора статті).

Тут можна припустити, що Соссюр або:

а) ділив весь мовний досвід — langage humain — на langage parlé і écriture, а вже потім бачив у кожній з частин свої складові, на зразок своєї системи знаків і правил у кожного: langue (у langage parlé) і систему письма (для écriture) і свої форми реалізації у кожного — parole (у langage parlé) і écrit (у écriture). Ми не знайшли в автентичних текстах спроби вченого відокремити писемність як людське вміння від конкретного письма, властивого кожній культурі окремо. В цьому випадку перекладом для langage parlé і écriture були б усна або писемна мовна діяльність. До повноти тут не вистачає термінів для інших видів мовної діяльності (жестової і тактильно-дактильної). Але така версія є малоймовірною, бо, по-перше, всюди Соссюр вказує лише на первісну і натуральну, а отже — облігаторну форму реалізації langage — усну (parole або discours). Крім того, неймовірно, щоб штучна і кібернетично організована писемна мовна діяльність могла становити повну лексико-граматичну альтернативу усній;

б) використовував терміни langage parlé і écriture як два різновиди мовлення. Тоді в langage parlé ми будемо виділяти окремі мовленнєві акти — parole і усні тексти (= висловлювання), а в écriture — окремі акти письма— écrit і письмові тексти. Але, судячи з фрагменту текста зі знайденої чернетки: Pour l'écriture le sens est représenté par le son, pendant que le son est représenté par les traits graphiques; mais le rapport entre le trait graphique et le son parlé est le même qu'entre le son parlé et l'idée [9, с. 49], langage parlé і écriture — це дві нерівноправні форми функціонування langage humain — з домінуванням першої, первинної, тобто усної. Перекладом для langage parlé і écriture в цьому випадку були б мовлення і письмо. Тобто цей термін вжито як синонім інших мало значущих соссюрівських термінів — discours чи discursif;

в) повністю відрізняв langage і écriture з усіма наслідками, що впливають звідси (на зразок того, що письмо це взагалі не мовне явище). Але навіщо ж тоді Соссюр використовував додаткове визначення parlé? Вистачило б просто написати langage. Звичайно, може бути, що це parlé носить тут чисто риторичний і культурологічний, а не лінгвістично-термінологічний характер і саме використання слова langage у даному контексті є побутовим. Перекладом для langage parlé і écriture були б в цьому випадку відповідно артикульована мова і писемність.

Таким чином, можна сміливо стверджувати, що зворот langage parlé, зрештою як і усі інші, розглянуті вище словосполучення зі словом langage, так і не стали у Соссюра повновартісними термінами чи концептами. Термін langage натомість є цілком самодостатнім і не вимагає до себе жодних атрибутивних конкретизаторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кондрашов Н.А. История лингвистических учений / Н.А.Кондрашов. — М.: Просвещение, 1979. — 224 с.
2. Сеше А. Программа и методы теоретической лингвистики. Психология языка / А. Сеше. — Женева, 1908. — 267 с.

3. Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике / Вступит. статья и комментарии Н. А. Слюсаревой // Ф. де Соссюр. — М.: Прогресс, 1990. — 274 с.
4. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Сосюр. — К.: Основи, 1998. — 324 с.
5. Энглер Р. Идеальная форма лингвистики Соссюра // Соссюр Фердинанд де. Курс общей лингвистики / А. М. Сухотин (пер.со второго фр.изд.). — М.: Логос, 1998. — С. I-XXI.
6. Entretien de Laurent Wolf avec Simon Bouquet (1997). Texto ! décembre 2004 [en ligne].
7. Koerner E. F. Ferdinand de Saussure. Origin and development of his linguistic thought in Western studies of language / E.F. Koerner. — Braunschweig: Vieweg, 1973. — 428p.
8. Saussure F. de. Cours de linguistique générale / F. De Saussure. — Paris: Payot, 1997. — 269 p.
9. Saussure F. de. Ecrits de linguistique générale, établis et édités par Simon Bouquet et Rudolf Engler, avec la collaboration d'Antoinette Weil / F. de Saussure. — Paris: Gallimard, «Bibliothèque des idées», 2002. — 353 p.